

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
HUMANITARINIS FAKULTETAS
LIETUVIŲ KALBOTYROS IR KOMUNIKACIJOS KATEDRA

Evelina Jankauskaitė

Studijų programos *Lietuvių filologija ir komunikacija* (specializacija – ryšiai su visuomene)
IV kurso studentė

Daiktavardžio *naktis* darybinis laukas

Baigiamasis bakalauro darbas

Darbo vadovė
doc. dr. Jolanta Vaskelienė

Šiauliai, 2015

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
HUMANITARINIS FAKULTETAS
LIETUVIŲ KALBOTYROS IR KOMUNIKACIJOS KATEDRA

TVIRTINU

Katedros vedėja
doc. dr. Jolanta Vaskelienė
2015-05-26

Daiktavardžio *naktis* darybinis laukas

Baigiamasis bakalauro darbas

Darbo autorius
Evelina Jankauskaitė
2015-05-26

Darbo vadovė
doc. dr. Jolanta Vaskelienė
2015-05-26

Recenzentas
asist. Robertas Gedrimas
2015-05-26

Šiauliai, 2015

Turinys

Įvadas.....	4
1. Darinio samprata ir žodžių darybos būdai.....	6
1.1. Daiktavardžių daryba.....	8
1.2. Būdvardžių daryba.....	9
1.3. Veiksmažodžių daryba.....	10
2. Darybiniai sinonimai ir darybiniai variantai.....	13
3. Daiktavardžio <i>naktis</i> darybinis laukas.....	14
3.1. Daiktavardžiai, sudaryti iš daiktavardžio <i>naktis</i>	16
3.2. Būdvardžiai, sudaryti iš daiktavardžio <i>naktis</i>	26
3.3. Veiksmažodžiai, sudaryti iš žodžio <i>naktis</i>	28
3.4. <i>LKŽe</i> nefiksuoti dariniai iš daiktavardžio <i>naktis</i>	29
Išvados.....	30
Sutrumpinimų sąrašas.....	31
Šaltinis ir literatūra.....	32
Santrauka.....	34
Priedas.....	36

Ivadas

Lietuvių kalba nuolat kinta, kai kurie žodžiai pasensta, kalboje atsiranda vis naujų žodžių. Naujus žodžius kuriame mes patys – visa kalbinė bendruomenė. Dariniai yra daromi iš žodžių, tačiau ne visi žodžiai, turintys tą pačią šaknį, yra padaryti iš to paties žodžio. Nauji žodžiai yra daromi iš pirminių ir antrinių žodžių. Taip žodis po žodžio susidaro dešimtis ar net šimtus žodžių jungianti šeima (apie žodžio *naujas* šeimos atsakas žr. Keinys 1999, 15–16). Galima teigti, kad žodžių daryba gausina lietuvių kalbos žodyną.

Daiktavardis *naktis* gausiai randamas XVI–XVII a. raštuose. Jis yra senosios indoeuropietiškos leksikos dalis (žr. Sabaliauskas 1990, 50). *Lietuvių kalbos žodyne* (elektroninis variantas, toliau – *LKŽe*) daiktavardis *naktis* turi tris leksines reikšmes: 1) ‘laikas nuo vakaro iki ryto’; 2) ppr. iliatyvas (su veiksmažodžiais „prašytis“, „eiti“) ‘į nakvynę, naktigulto’; 3) gen. ‘naktigonės, į naktigonę’. *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* (elektroninis variantas – *DLKŽe*) daiktavardis *naktis* turi vieną leksinę reikšmę ‘laikas nuo vakaro iki ryto’. Darbe bus remiamasi leksine reikšme, kuri užfiksuota ir *LKŽe* ir *DLKŽe* (‘laikas nuo vakaro iki ryto’).

Lietuvių kalboje yra ištirtas ne vienas darybinis laukas. Esama darbų apie kai kurių žodžių darybinius laukus. Pavyzdžiui, Regina Vilčinskienė (2011) išanalizavo darinius, turinčius kamieną *lietuv-*; daiktavardžio *diena* darybinį lauką bakalauro darbe aptarė Simona Janciūtė (2013; šis darbas yra savotiška šio darbo opozicija), Jolanta Vaskelienė (2006, 2008, 2010) ištyrė daiktavardžių *akmuo*, *turgus* ir būdvardžio *vienišas*, *-a* darybinius laukus.

Šio **tyrimo objektas** – *LKŽe* rasti dariniai, kurių pamatinis žodis arba vienas iš pamatinių žodžių yra daiktavardis *naktis*.

Darbo tikslas – ištirti darinių, padarytų iš daiktavardžio *naktis*, darybos ypatumus.

Šiam darbui keliami tokie **uždaviniai**:

1. Aptarti pagrindines žodžių darybos sąvokas.
2. Išsirinkti iš *LKŽe* visus darinius, kurių pamatinis arba vienas iš pamatinių žodžių yra daiktavardis *naktis*.
3. Darinius suklasifikuoti ir išanalizuoti.
4. Sudaryti ir aptarti darybinių variantų ir darybinių sinonimų eiles.
5. *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne* (*DLKT*) paieškoti *LKŽe* nefiksuotų darinių, sudarytų iš daiktavardžio *naktis*.

Surinkti žodžiai iš *LKŽe* tiriami *aprašomuoju analitiniu* metodu, dariniai analizuoti taikant *šiuolaikinės darybinės analizės* metodus, aptariant darybinius sinonimus taikomas *substitucijos*¹ metodas.

Darbą sudaro įvadas ir keturi skyriai. Pirmajame skyriuje pateikiama žodžių darybos, darybinės reikšmės, darybos tipo ir kategorijos samprata, supažindinama su žodžių darybos būdais. Antrasis skyrius taip pat teorinis, jame aptariami darybiniai sinonimai (toliau – DS) ir darybiniai variantai (toliau – DV). Trečiasis skyrius – tiriamasis: čia klasifikuojami ir analizuojami *LKŽe* rasti daiktavardžių, būdvardžių ir veiksmažodžių dariniai, kurių pamatinis žodis arba vienas iš pamatinių žodžių yra daiktavardis *naktis* ir aptarti *LKŽe* nefiksuotiems dariniams. Darbo gale pateikiami sutrumpinimai, išvados, šaltinių ir literatūros sąrašas, priedai.

¹ Substitucija – be įtakos turiniui vieno elemento pakeitimas kitu (žr. KTŽ, 1990, 193).

1. Darinio samprata ir žodžių darybos būdai

Kalba yra svarbiausias žmonių bendravimo įrankis. Gyvenimas nestovi vietoje, viskas aplink keičiasi ir tobulėja, atsiranda naujų technologijų, daiktų, organizmų. Kiekvieną naują naujovę reikia pavadinti, įvardyti. Todėl kiekviena kalba kaip ir kiekvienas gyvas organizmas kinta. Kintant kalbai kinta ir jos žodynas – plečiasi arba siaurėja.

V. Urbutis (1978, 28) teigia, kad naujai susidaręs, pasirodęs žodis vadinamas naujažodžiu arba neologizmu. *Kalbotyros terminų žodyne* (1990, 132) neologizmas apibūdinamas kaip „naujas kalbos žodis, atsiradęs morfologinės žodžių darybos būdu, darant santrumpas <...>, skolinantis leksemas iš kitų kalbų“. Taigi neologizmu galima vadinti žodžius, kurie išsaugoja naujumą, šviežumą. Tačiau ši sąvoka yra priklausoma nuo laiko ir vartojimo, nes kai kurie neologizmai gali būti vartojami tik tam tikrą epochą, dešimtmetį ir pan. (žr. Голуб И. Б., 2002, elektroninis išteklius) Taip pat neologizmų likimas yra labai skirtingas: vieni pritampa kalboje ir net išstumia iš vartosenos savo pakaitalus ir žmonių sąmonėje pasidaro nebenauji, kiti – taip ir lieka leksikoje kai kurių žodžių variantais, o treči neologizmai neprigyja kalboje, todėl lieka užfiksuoti tik tam tikrų autorių tekstuose.

„Žodžių daryba – kalbotyros šaka, kurios objektą sudaro turimų ir naujų žodžių darymo morfologiniai būdai ir priemonės“ (*KTŽ*, 1990, 242). Kiekviena kalba turi savas nusistovėjusias žodžių darybos priemones. Lietuvių kalboje skiriamos dvi pagrindinės žodžių darybos rūšys:

- 1) dūryba, kai žodį sudaro du pamatiniai žodžiai;
- 2) vedyba, kai darinį sudaro pamatinis žodis su darybos afiksais (priešdėlis, priesaga, galūnė).

Paprastaisiais (pirminiais) arba darybiškai nemotyvuotais (pvz.: *druska, diena, naktis, aš*) žodžiais vadinami tokie žodžiai, kuriuos sunku paaiškinti, kodėl jų perteikiama reikšmė yra tokia, o ne kitokia. Pirminiai žodžiai nėra padaryti iš jokių kitų žodžių. Kito tipo, vadinami antriniais žodžiais, yra darybiškai motyvuoti (padaryti iš kitų žodžių). Jie vadinami dariniais. Dauguma žodžių lietuvių kalboje ir yra antriniai (žr. Jakaitienė 2010, 238; Keinys, 1999, 15; Barauskaitė 1985, 15). Žodžių darybos moksle dariniai savo forma ir reikšme siejasi su kitu žodžiu, kuris yra atraminis, motyvuojantis. Toks atraminis žodis yra vadinamas pamatiniu žodžiu. Kiekvieną darinį ir pamatinį žodį turi sieti formalus ir semantinis ryšiai (žr. Jakaitienė, 2010, 240; Ambrazas, 1993, 8). Formalus pamatavimas yra tada, kai darinys ir pamatinis žodis turi bendrą žodžio dalį – kamieną, pavyzdžiui: *naktininkas : naktis*. Kitokie žodžiai negali būti vadinami dariniais. Taigi dariniais vadiname

žodžius, kurie savo reikšme ir forma remiasi kitais žodžiais, rodo, kad jie padaryti iš tų žodžių bei yra sudaryti pagal lietuvių kalbos nustatytas žodžių darybos taisykles (DLKG, 1997, 86).

Negalima teigti, kad kiekvienas naujažodis yra naujadaras. Naujadaras yra padarytas naujas žodis savo kalbos priemonėmis: dažniausiai daromi su priešdėliais, priesagomis, galūnėmis ar dūrimo būdu (KTŽ, 1990, 130). Yra keletas išorinių ir vidinių būdų, kurie padeda sukurti naują žodį, tačiau šie būdai nėra skiriami prie žodžių darybos (žr. Keinys, 1999, 11–13; Urbutis, 1978, 28): 1) žodžiai, kurie atsirado dėl reikšmės raidos ar pakeitimo; 2) žodžių bei jų lyčių perėjimas iš vienos kalbos dalies į kitą; 3) suaugę žodžiai ar jų junginiai; 4) trumpinami žodžių junginiai ar patys žodžiai ir net formaliai padaryti iš garsų ar raidžių; 5) skolinamasis iš kitų kalbų; 6) vertiniai – žodžiai, sudaryti iš savo kalbos morfemų, bet pagal kitos kalbos žodžių pavyzdį. Visi išvardyti padariniai yra dėl gramatinės ir semantinės žodžių bei jų junginių raidos ar kitų kalbų įtakos.

Darybinė reikšmė, darybos tipas ir kategorija. Kiekvienas naujas darinys turi savo darybinę reikšmę. **Darybinė reikšmė** išeina iš darinio darybos sandų (pamatinio žodžio ir formanto) bei jų santykio (Keinys, 1999, 20, Paulauskienė, 1983, 34). Darybinė reikšmė gali būti individuali ir grupinė. Kiekvieno žodžio sandara ar semantinis pamatinio žodžio ir formanto santykis lemia individualią darybinę reikšmę, pavyzdžiui, iš būdvardžio *baltas* su priesaga *-inti* sudaromas vedinys, kurio reikšmė „daryti baltą“. Darybinė reikšmė yra tol individuali, kol remiasi konkretaus pamatinio žodžio reikšme (Jakaitienė, 2010, 258). Galima teigti, kad darybinė reikšmė yra abstraktesnė, o leksinė – konkretesnė.

Iš individualių darybinių reikšmių galima išvesti bendresnę visų to tipo vedinių reikšmę (Keinys, 1999, 21). Tokia darybinė reikšmė jau bus grupinė, kuri skirsto žodžius į darybos tipus. Darybos tipus ir kategorijas formuoja tai, kad kiekvienas darinys turi savo požymių, kuriais siejasi su kitais dariniais: skiriasi vienas nuo kito, sutampa, yra panašūs. „**Darybos tipą** sudaro dariniai, padaryti iš priklausančių tai pačiai gramatinei ir semantinei klasei pamatinių žodžių su tuo pačiu darybos formantu ir turintys tą pačią darybinę reikšmę“ (Jakaitienė, 2010, 257). Galima teigti, kad darybos tipų yra tiek, kiek darybos formantų. Darybos tipas yra tarsi jau kalboje esamų darinių gana išsami charakteristika.

Kitas darybos vienetas, stambesnis už darybos tipą, yra darybos kategorija. Jakaitienė (2010, 260) teigia, kad **darybos kategoriją** sudaro visi tos pačios ar artimos reikšmės darybos tipai – į darybos kategoriją įeina dariniai, kurie sudaryti su įvairiais darybos formantais, bet turi bendrą darybinę reikšmę. Tą pačią darybos kategoriją sudaro dariniai, pavyzdžiui, turintys veikėjo ar veiksmažodinės ypatybės turėtojo reikšmę (*artojas, melžėjas, užsakovas, sargas*), veiksmažodžiai,

turintys kartotinę darybinę reikšmę (*barstyti, sukinti, švilpiniuoti*), ypatybės atspalvius reiškiantys būdvardžiai (*brangokas, gelsvas, apykarštis*), visi mažybiniai-maloniniai daiktavardžiai (*seselė, seserytė*) ir kt. Taigi į darybos kategorijas geriausia pavyksta suklasifikuoti priesagų ir galūnių darinius. Reiktų paminėti, kad darybos kategorija ryškiausiai reiškiasi daugumos daiktavardžių, priesagų ir vedinių, daryboje. Lietuvių kalbos daiktavardžių dariniai – priesagų ir galūnių vediniai yra išskiriami į 13 darybinių kategorijų (Urbutis, 1978, 280-281, DLKG, 2006, 9): 1) deminutyvai (tačiau įeina ir didinamieji žodžiai, maloniniai ir menkinamieji vediniai), 2) veiksmažodžių abstraktai arba veiksmų pavadinimai, 3) vardažodžių abstraktai arba ypatybių pavadinimai, 4) veikėjų ir veiksmažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai, 5) vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai, 6) veiksmo rezultato pavadinimai, 7) įrankių pavadinimai, 8) vietų pavadinimai, 9) asmenų pavadinimai, 10) pavadinimai pagal kilmę bei priklausymą, pagal asmenų kilimo ar gyvenamąją vietą, vaikų pavadinimai pagal jų tėvus ir pan., 11) pavadinimai pagal lyties skirtumą arba poriniai pavadinimai, 12) kuopiniai pavadinimai, 13) švenčių bei apeigų pavadinimai.

Darybos būdai. Kaip jau buvo minėta, Keinys (1999, 22) išskiria dvi žodžių darybos rūšys, kurios priklauso nuo to, ar darinys yra padarytas iš vieno pamatinio žodžio su koku nors afiksu, ar sudurtas iš dviejų žodžių: derivacija – vedyba ir kompozicija – dūryba. Šie darybos būdai būdingi visoms savarankiškomis kalbos dalims. Labai išplėtoti būdvardžių, daiktavardžių,rieveiksmių ir veiksmažodžių daryba su priesagomis. Keinys (1999, 23) be keturių pagrindinių darybos būdų išskiria ir du mišriuosius darybos būdus – dūrybos-priesagų, priešdėlių-priesagų.

1.1. Daiktavardžių daryba

Didelė dalis lietuvių dabartinės kalbos daiktavardžių yra dariniai. Jie daromi iš daiktavardžių, būdvardžių, veiksmažodžių, kai kada iš įvardžių, skaitvardžių irrieveiksmių (Keinys, 1999, 32). Dauguma žodžių darybos veikalų teigia, kad daiktavardžiai yra daromi visai keturiais darybos būdais: priešdėliniu, priesaginiu, galūniniu ir sudūrimo (žr. Keinys, 1999, 36, LKG, 1965, 252, DLKG, 1997, 86).

Priešdėlių vediniai. Svarbiausias daiktavardžių darybos būdas yra daryba su priešdėliu, tačiau pagal vedinių skaičių priešdėlių vediniai užima mažiausią dalį (DLKG, 1997, 145). Keinys (1999, 62–63) nurodo dvi priežastis, kurios lemia, kodėl tiek mažai vedinių sudaroma su priešdėliais: 1) daiktavardžiai su priešdėliais yra daromi tik iš daiktavardžių (ir tai ne iš visų), 2) negausu pačių priešdėlių – ne visi yra darūs. Daugumai priešdėlių vedinių būdinga vietos

reikšmė. Labai negausūs vediniai tie, kurie įvardija daiktus ar kitokius dalykus, pavadina asmenis ar tolesnius gimines, įvardija žemesnės padėties asmenis, pavadina laiką, krypties reikšmę.

Priesagų vediniai. Svarbiausias lietuvių kalbos daiktavardžių darybos būdas – priesagos vediniai (DLKG, 1997, 87). Galūniniai ir priesaginiai vediniai yra panašūs, jie gali būti suskirstyti beveik į tokias pat darybines kategorijas. Šie vediniai skiriasi tik tuo, kad su galūnėmis nesudaromi kuopiniai pavadinimai ir mažybiniai daiktavardžiai.

Galūniniai vediniai. Tai antrasis pagal gausumą darybos būdas (DLKG, 1997, 87). Galūnių vediniais laikomi tokie žodžiai, kurių galūnė kartu yra ir žodžių daromoji priemonė; su galūnėmis yra išvedami žodžiai iš kitų lietuvių kalboje vartojamų žodžių (Keinys, 1999, 55). Galūnių vediniai yra artimi priesagų vediniams, turi artimą darybinę reikšmę.

Sudurtiniai daiktavardžiai. Daiktavardžių dūriniai užima tokią pat svarbią vietą dabartinėje lietuvių kalbos daiktavardžių daryboje kaip ir galūnių vediniai (DLKG, 1997, 150). Dūriniai yra sudaryti iš dviejų pamatinių žodžių. Išskiriami dūriniai su daiktavardiniu antruoju sandu ir dūriniai su veiksmažodiniu antruoju sandu. Remiantis *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika* (1997, 150–167), daiktavardžių dūriniai gali būti sudaryti iš: dviejų daiktavardžių, būdvardžio ir daiktavardžio, skaitvardžio ir daiktavardžio, veiksmažodžio formos ir daiktavardžio, prieveiksmio ir daiktavardžio, prielinksnio (*tarp* ar *virš*) ir daiktavardžio, įvardžio ir daiktavardžio, daiktavardžio ir veiksmažodžio, būdvardžio ar būdvardinio prieveiksmio ir veiksmažodžio, skaitvardžio ir veiksmažodžio, įvardžio ir veiksmažodžio, prieveiksmio ir veiksmažodžio, prieveiksmio ir būdvardžio, daiktavardžio ir būdvardžio, dar kitokių kalbos dalių.

1.2. Būdvardžių daryba

Didelė dalis būdvardžių dabartinėje lietuvių kalboje yra dariniai, kurie padaryti ar daromi iš daiktavardžių, būdvardžių, ir veiksmažodžių, kartais iš kitų savarankiškų kalbos dalių – įvardžių, prieveiksmių ir skaitvardžių (Keinys, 1999, 75). Būdvardžiai, kaip ir daiktavardžiai, yra daromi keturiais pagrindiniais darybos būdais ir mišriuotu būdu.

Priešdėlių vediniai. Anot Keinio (1999, 78) daugiausia būdvardžių vedinių yra išvedama iš būdvardžių. Yra dvejopi priešdėliniai vediniai: yra sinonimiški priesagos *-okas*, *-a* būdvardžiams, kurie žymi neapibrėžtą ypatybės kiekį, o kiti šios darybos būdvardžiai reiškia pamatiniu žodžiu pasakytos vidinės ypatybės turėjimą. Ypatybės kiekio būdvardžiai yra daromi su priešdėliais *apy-*, *po-*, *pa-*, *prie-*, *pro-*. Vidinės ypatybės būdvardžiai yra daromi iš daiktavardžių su priešdėliais *ap-*, *at-*, *pa-*, *pra-*. Vediniai su šiomis priesagomis yra gana nedarūs (DLKG, 1997, 227).

Priesagų ir galūnių vediniai. Būdvardžių daryba su priesagomis nėra tokia gausi ir įvairi kaip priesaginė daiktavardžių daryba. Priesagų ir galūnių vediniai pagal darybines reikšmes yra skiriami į keletą grupių, darybos kategorijas (DLKG, 1997, 192):

- ypatybės stiprinimo bei kiekio būdvardžiai;
- vidinės ypatybės būdvardžiai;
- išorinės ypatybės būdvardžiai;
- panašios bei būdingos ypatybės būdvardžiai;
- išskiriamieji (rūšiniai) būdvardžiai;
- rezultatinės ypatybės būdvardžiai;

Visas išvardytas būdvardžių darybos kategorijas galima suskirstyti į 3 pagrindines kategorijas: 1) veiksmo ir rezultato ypatybių būdvardžiai, 2) deminutyvai ir 3) atributinių ypatybių būdvardžiai (Ambrazas, 2011, 16).

Sudurtiniai būdvardžiai kaip ir daiktavardžiai yra sudaromi iš dviejų pamatinių žodžių. Pagal antrojo sando darybos pamatą sudurtiniai būdvardžiai yra skirstomi į vardažodinius ir veiksmažodinius dūrinius (Keinys, 1999, 80). *DLKG* (1997, 229–236) užfiksuota, kad dūriniai su vardažodiniu antruoju sandu gali būti sudaryti iš: būdvardžio ir daiktavardžio, dviejų daiktavardžių, skaitvardžio ir daiktavardžio, įvardžio ir daiktavardžio, veiksmažodžio formos ir daiktavardžio, prieveiksmio ir daiktavardžio. Taip pat išskiriami dūriniai su būdvardiniu antruoju sandu ir dūriniai su veiksmažodiniu antruoju sandu, kurie sudaryti iš: daiktavardžio ir veiksmažodžio, būdvardžio ir veiksmažodžio, skaitvardžio ir veiksmažodžio, įvardžio ir veiksmažodžio, prieveiksmio ir veiksmažodžio.

1.3. Veiksmažodžių daryba

Anot Jakaitienės (1973, 3) kalbos tyrinėtojai išskiria dvi grupes pagal kurias skirstomi veiksmažodžiai: pirminiai (neišvestiniai) ir antriniai (išvestiniai). Išvestiniais veiksmažodžiais Jakaitienė (1973, 3–4) laiko tuos, kurių „visose pagrindinėse formose tarp šaknies ir galūnės yra priesaginis formantas“, o neišvestiniais – „kurie arba visai neturi priesaginio formanto, arba turi jį tik bendratyje, kartais bendratyje ir būtajame kartiniame laike“. Keinys (1999, 86) teigia, kad labai aktyvi yra veiksmažodžių daryba su priešdėliais, mažiau randama priesaginių vedinių ir retai pasitaiko mišriosios darybos (priešdėlių-priesagų) darybos veiksmažodžių. Nėra galūnių darybos ir sudurtinių veiksmažodžių. Veiksmažodžiai skiriasi nuo daiktavardžių ir būdvardžių žodžių darybos tuo, kad jie yra sudaromi ir su sangrąžos afiksu (DLKG, 1999, 385).

Priešdėlių vediniai. Kaip jau minėta, su priešdėliais padaroma daugiausiai veiksmažodžių. Tik iš veiksmažodžių yra daromi veiksmažodžiai su priešdėliais (Keinys 1999, 86). DLKG (1997, 402) rašoma, kad priešdėlis neturi jokios įtakos pamatinio žodžio gramatinių formų sistemai ar šaknies sandarai. Yra jungiama 12 priešdėlių prie pamatinių žodžių: *ap(i)-, at(i)-, į-, iš-, nu-, pa-, par-, per-, pra-, pri-, su-, už-*. Priešdėliniai vediniai skiriami į tokias kategorijas:

- atlikti pamatiniu žodžiu pasakytą veiksmą tam tikra kryptimi;
- atlikti veiksmą, trunkantį tam tikrą laiką;
- pradėti veiksmą, pasakytą pamatiniu žodžiu;
- atlikti menkesnį, silpnesnį veiksmą už tą, kuris pasakytas pamatiniu žodžiu;
- atlikti stipresnį, gausesnį veiksmą už tą, kuris pasakytas pamatiniu žodžiu;
- atlikti veiksmą, pasakytą pamatiniu žodžiu, iš naujo, pakartotinai;
- įstengti, sugebėti atlikti veiksmą, pasakytą pamatiniu žodžiu.

Priesagų vediniai. Išskiriamos 9 priesaginės morfemos (*-auti, -enti, -inti, -yti, -oti, -telėti, -ėti, -uoti*), su kuriomis daromi dabartinės lietuvių kalbos veiksmažodžiai. Visos šios morfemos gali turėti net po keletą variantų. Priesaginiai veiksmažodžiai yra skirstomi į du skyrius – vardažodinius ir veiksmažodinius vedinius. Iš vardažodžių daromi veiksmažodžiai turi 8 darybines morfemas: *-(i)auti, -enti, -ėti, -inti, -yti, -(i)oti, -(i)uoti* (DLKG, 1997, 386–387). Vardažodiniai vediniai skiriami į darybines kategorijas:

- daryti tai ar tokį, kas pasakyta pamatiniu žodžiu;
- daryti, dirbti su tuo, kas pasakyta pamatiniu žodžiu;
- darytis tam ar tokiam, kas pasakyta pamatiniu žodžiu;
- atlikti funkcijas to, dirbti tuo, elgtis taip, kas pasakyta pamatiniu žodžiu;
- būti tam ar tokiam, kas pasakyta pamatiniu žodžiu;
- dalyvauti tame, kas pasakyta pamatiniu žodžiu.

Veiksmažodinių vedinių daryba yra kur kas sunkesnė nei vardažodinių vedinių. Veiksmažodžiai iš veiksmažodžių yra daromi su 80 priesagų, su 9 darybos morfemų variantais: *-ėti, -inti, -yti, -oti, -uoti, -auti, -enti, -inėti, -telėti* (DLKG, 1997, 394). Veiksmažodiniai dariniai skiriami į darybines kategorijas:

- ne kartą, tarpais daryti tai, kas pasakyta pamatiniu žodžiu;
- daryti, kad vyktų veiksmas ar vyksmas, nusakytas pamatiniu žodžiu;
- būti būklėje, kuri yra pamatiniu žodžiu nusakyto veiksmo rezultatas;
- daryti pamažu, po truputį tai, kas pasakyta pamatiniu žodžiu;
- daryti labai staigiai, akimirksniu tai, kas pasakyta pamatiniu žodžiu.

Ištiktukiniai vediniai. Su darybos morfemomis *-oti, -ioti, -čioti, -noti, -ėti, -sėti, -telėti, -terėti, -enti, -uoti* yra daromi veiksmažodžiai iš ištiktukų, kurie turi tokias pačias reikšmes kaip ir

tų pačių morfemų veiksmažodiniai vadiniai. Visi ištiktukiniai vadiniai reiškia pakartotinį veiksmą, išskyrus vadinius su priesagomis *-telėti*, kuri nusako veiksmo momentišumą, ir *-(i)oti*, *-sėti*, *-noti*, *-enti*, *-inėti*, kurios nurodo veiksmo menkumą, mažumą (DLKG, 1997, 401; Jakaitienė, 1973, 58).

2. Darybiniai sinonimai ir darybiniai variantai

Sinonimo terminas gali būti apibrėžiamas kaip žodis, jo forma ar žodžių junginys, kurie turi tą pačią arba artimą reikšmę, kaip ir kitas žodis, forma ar junginys (*KTŽ*, 1990, 182, Vaskelienė, 2000, 5). *KTŽ* (1990, 182) yra išskiriamos trys sinonimų rūšys: sintaksiniai (sinoniminės sintaksinės konstrukcijos), leksiniai (sinoniminiai žodžiai ir frazeologizmai) ir morfologiniai (sinoniminės žodžių formos). Kiti lietuvių kalbos tyrinėtojai, K. Župerka, J. Pikčilingis, E. Jakaitienė, J. Vaskelienė, kurie domisi ir tiria sinonimus, išskiria daugiau sinonimų rūšių. Be minėtų, jie išskiria dar darybinius sinonimus. Šie sinonimai yra glaudžiai susiję su žodžių daryba. Nuo leksinių sinonimų darybiniai skiriasi tuo, kad yra bendrašakniai. Darybiniai sinonimai skiriasi ir nuo morfologinių – „jų formaliosios raiškos skirtumai (priesagos, galūnės) yra ne žodžio formų, o pačių žodžių darymo formantai“ (Vaskelienė, 2000, 9). Tačiau visos sinonimų rūšys turi panašumą – bendrus sinonimų analizės principus: 1) parodyti, kaip sinonimai gali pakeisti vienas kitą tekste, nepakeičiant konteksto, 2) nustatyti sinonimų reikšmės artumo laipsnį.

Kad žodžiai būtų laikomi darybiniais sinonimais, jie turi turėti tą patį pamatinį žodį (ar vieną iš jų), skirtingus darybos formantus, tokią pat darybinę ir panašią arba tapačią leksinę reikšmę (žr. Vaskelienė, 2013, 207). Taigi pirmiausia tai yra dariniai – žodžių darybos rezultatas. Darybiniai sinonimai sudaro eilės. *KTŽ* (1990, 183) sinonimų eilė apibrėžiama taip: tai „grupė reikšmės atžvilgiu artimai susijusių žodžių, kurie tarpusavyje yra sinonimai“. Trumpiausia sinonimų eilė gali būti sudaryta iš dviejų žodžių, o pagrindinis sinonimų eilės žodis yra vadinamas dominante.

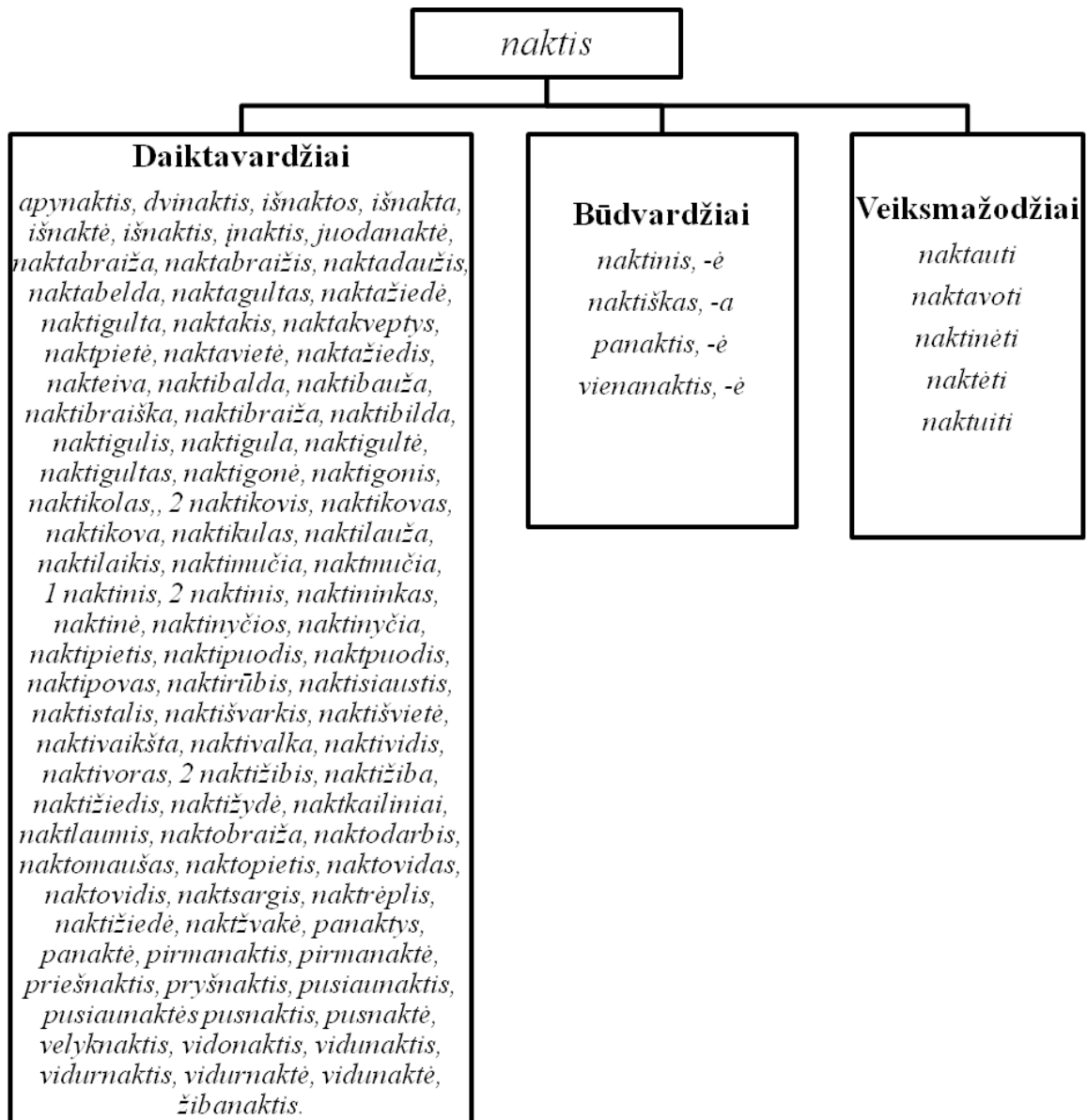
Sinonimo sąvoka dažnai yra vartojamas šalia **varianto** termino. Variantai yra glaudžiai susiję su darybiniais sinonimais ir net juos primena, tačiau skiriasi tuo, kad jie „visada turi tą pačią reikšmę“ (žr. Župerka, 1978, 64). Paprastai variantu laikoma to paties kalbos vieneto skirtybė. Jie dažniausiai skiriasi tik išraiška, o turi tokią pat funkciją. Visiems kalbos lygmenims yra būdingi variantai. Jie gali būti fonemų, morfemų, žodžių, jų formų, žodžių junginių, sakinių ir pan. (*KTŽ*, 1990, 225)

Anot Vaskelienės (2013), dariniai, turintys tuos pačius pamatinius žodžius ir tą patį darybos afiksą yra laikomi darybiniais variantais. DV skiriasi tik kokiomis nors šalutinėmis darybos priemonėmis: 1) dariniai, sudaryti iš tų pačių pamatinių žodžių, skiriasi jungiamuoju balsiu ir (ar) galūne, 2) tos pačios galūnės vediniuose keičiasi pamatinio žodžio priešdėlis, 3) varijuoja tas pats

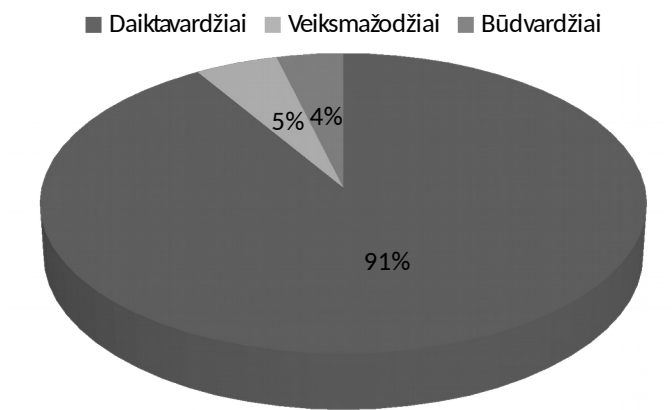
priešdėlis, priesaga ar galūnė, 4) iš tų pačių pamatinių žodžių sudaryti dūriniai arba to paties priešdėlio, priesagos, galūnės vediniai skiriasi šaknies balsių ir (ar) priebalsių kaita.

3. Daiktavardžio *naktis* darybinis laukas

Iš *LKŽe* išrinkti dariniai, kurių darybos pamatu eina daiktavardis *naktis*. Iš šio daiktavardžio yra išvesti 102 dariniai: 93 daiktavardžiai (91 proc. visų darinių), 4 būdvardžiai (4 proc.) ir 5 veiksmažodžiai (5 proc.). Visi dariniai suklasifikuoti pagal kalbos dalis (žr. 1 pav.). Didžioji dalis darinių, padarytų iš daiktavardžio *naktis*, yra daiktavardžiai. Daug mažiau yra padarytų būdvardžių ir veiksmažodžių (žr. 2 pav.)

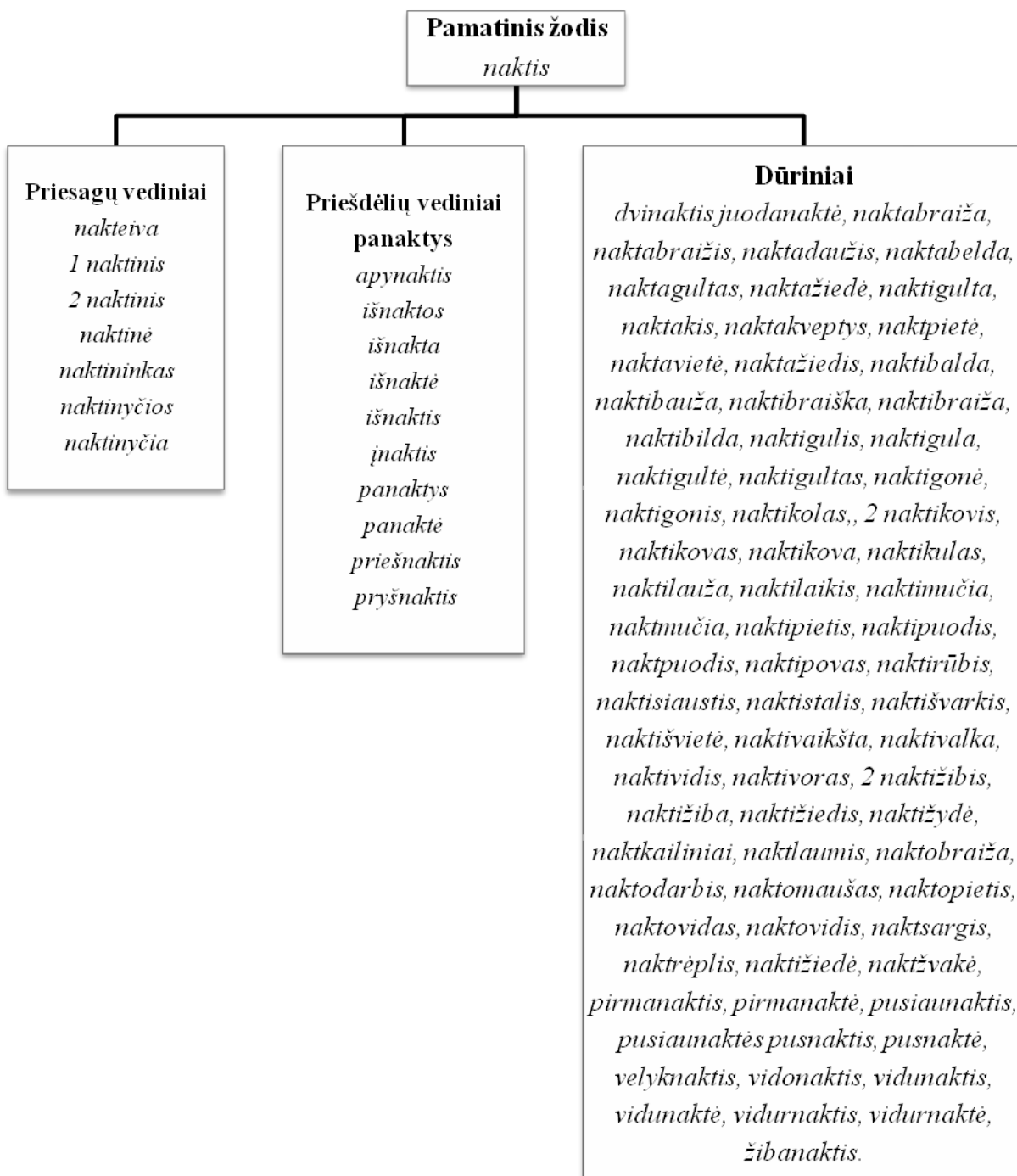
1 pav. Daiktavardžio *naktis* darybinis laukas

2 pav. **Daiktavardžio *naktis* darybinis laukas**

3.1. Daiktavardžiai, sudaryti iš daiktavardžio *naktis*

LKŽe rasti 93 daiktavardžiai, iš kurių 7 yra priesaginiai vediniai, 10 – priešdėlinių vedinių ir 76 – dūriniai (žr. 3 pav.).

3 pav. Daiktavardžiai, padaryti iš daiktavardžio *naktis*

3.1.1. Priesagų vediniai.

Sudaryti septyni daiktavardžiai su priesagomis *-ininkas*, *-eiva*, *-inis*, *-ė*, *-inyčia*, *-inyčios*. Kai kurie daiktavardžiai su priesagomis *-inis*, *-inė* kažkada tikriausiai yra buvę būdvardžiai su tokiais priesagomis, tačiau sudaiktavardėjo (žr. DLKG, 2006, 215; Ambrazas 2000, 43).

Iš žodžio *naktis* su priesaga *-inis* yra sudaryti homonimai² *Inaktinis* ir *2 naktinis*. Jie turi tą pačią raišką, tik skirtingas leksines reikšmes: *1 naktinis* – 1) ‘mitologinė būtybė, tariamai besitrunkanti naktimis’; 2) ‘naktinis sargas, panaktinis’; *2 naktinis* – 1) ‘naktigonis’; 2) ‘kas ir naktimis dirba’. Su priesaga *-inė* sudarytas daiktavardis *naktinė*. Šis žodis turi tokias leksines reikšmes: 1) ‘naktigonė’; 2) ‘nakties sargyba’; 3) ‘naktinis valgymas, naktipiečiai (ppr. linus minant)’.

Žodis *naktininkas* (leksinės reikšmės: 1) ‘naktinis sargas, panaktinis’, 2) ‘naktigonis’, 3) ‘kas trunkosi naktimis, naktibalda’) yra sudarytas su daria vardažodinės ypatybės turėtojų darybos kategorijos (žr. LKG, 1965, 340–342) priesaga *-ininkas*, rodančia, kad vediniu įvardijamas asmuo.

Su priesaga *-eiva* sudarytas daiktavardis *nakteiva* ‘kas vaikšto naktimis, nakviša’. Dažniausiai šios priesagos vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai daromi iš kokybinių būdvardžių (DLKG, 2006, 118), bet šis vedinys remiasi daiktavardžiu *naktis* plg. analogiškus *kareiva*, *vadeiva* (Pakerys, 1994, 77).

Iš daiktavardžio *naktis* su slaviška priesaga *-inyčia* sudarytas bendrinei kalbai neteiktinas hibridas *naktinyčia* (ši priesaga priskiriama prie didžiųjų lietuvių kalbos klaidų, žr. VLKK <<http://www.vlkk.lt/lit/lt/klaidos/zodziu>>³). Su priesaga *-inyčia* lietuvių kalboje dažniausiai daromi „vardažodiniai vietų pavadinimai <...>, o su ja padarytų ypatybės turėtojų pavadinimų – tik keli“ (Ambrazas, 2000, 190). Daiktavardis *naktinyčia* turi 8 leksines reikšmes, antrąją (‘naktinė vaiko liga (ppr. su klyksmu)’ sudaro DV porą su daugiskaitos forma vartojamu vediniu *naktinyčios* (‘žr. naktinyčia 2’). Daiktavardis *naktinyčia* turi ir daugiau reikšmių, kai kuriomis įvardijamas asmuo: ‘kas trunkosi naktimis, naktibalda’, ‘kas naktimis ką nors dirba’.

2 Homonimai – žodžiai, kurie turi tą pačią raišką ir visiškai skirtingas reikšmes (Jakaitienė, 2010, 101).

3 VLKK – valstybinė lietuvių kalbos komisija. Prieiga per internetą: <<http://www.vlkk.lt/lit/lt/klaidos/zodziu>>.

3.1.2. Priešdėlių vediniai

Nors dabartinėje lietuvių kalboje daiktavardžių daryba su priešdėliais yra svarbus darybos būdas, *LKŽe* rasti tik 7 vediniai, su priešdėliais išvesti iš daiktavardžio *naktis*: *panaktys*, *panaktė*, *įnaktis*, *apynaktis*, *išnakta*, *išnaktos*, *išnaktė*, *išnaktis*.

Vediniai su priešdėliu *pa-* dažniausiai žymi vietą (žr. DLKG, 2006, 145), bet esama ir vedinių, žyminčių laiką, „artimą pagrindiniu žodžiu pasakytam laikui, tačiau arba kiek ankstesnį, arba kiek vėlesnį“ (LKG, 1965, 424). Tokie ir yra iš daiktavardžio *naktis* su priešdėliu *pa-* sudaryti vediniai *panaktys* ‘laikas prieš pat naktį, vėlus vakaras’ ir *panaktė* ‘sargyba naktį, budėjimas per naktį’.

LKŽe pateikti daiktavardžiai **priešnaktis** ‘žr. priešnaktinė’ (*priešnaktinė* ‘valgis, seniau valgytas vėlai vakare per darbymetį’) ir **pryšnaktis** ‘žr. priešnaktinė’ laikytini darybiniais variantais: jie remiasi tuo pačiu pamatiniu žodžiu *naktis*, turi tokią pat leksinę reikšmę, tik vienas sudarytas su priešdėliu *prieš-*, o kitas – su žemaičių tarmėje vartojamu to paties priešdėlio variantu *pryš-*. Abu vediniai nurodo daiktą, kuris nukreiptas prieš pagrindiniu žodžiu pasakytą daiktą (žr. LKG, 1965, 432).

Lietuvių kalbos gramatikoje (1965, 429) rašoma, kad priešdėlio *į-* vediniai dažniausiai nurodo „vietą, einančią, įsiterpiančią į pamatinį daiktavardžiu pasakytą daiktą bei sudarančią to daikto pradžią“ arba „dalyką, skirtą būti ar esantį pamatiniu daiktavardžiu pasakytame daikte“, bet esama ir įvairesnės reikšmės vedinių. Būtent toks yra iš daiktavardžio *naktis* su priešdėliu *į-* išvestas daiktavardis *įnaktis*, turintis reikšmę ‘vidurnaktis’ – šis vedinys nurodo laiką.

Priešdėlių *apy-* ir *pa-* vediniai žymi vietą, daiktą, esantį aplink pamatinį žodžiu pasakytą daiktą, asmenį ir laiką (LKG, 1965, 429). Vediniai *apynaktis* ‘vėlyvas vakaras, beveik naktis’ *panaktys* ‘laikas prieš pat naktį, vėlus vakaras’ būtent žymi laiką, kuris nurodytas pamatiniu žodžiu *naktis*.

Priešdėlis *iš-* dažnai žymi laiką, kuris yra susijęs su pamatiniu žodžiu (LKG, 1965, 433). Tą pačią (ar labai panašią) reikšmę turintys skaičiumi ir (ar) gimine besiskiriantys vediniai *išnaktė* ‘vėlus laikas, vėlyva naktis, vėlus vakaras, laikas prieš pusiaunaktį; vidurnaktis; nakties pabaiga’, *išnaktos* ‘žr. išnaktė’, *išnaktis* ‘žr. išnaktė’ laikytini darybiniais variantais. Individualią darybinę (ir kitokią leksinę) reikšmę turi priešdėlio *iš-* vedinys *išnakta* – juo įvardijamas asmuo (‘kas naktimis valkiojasi, naktibalda’).

3.1.3. Dūriniai

LKŽe rasti 77 dūriniai, kurių vienas iš pamatinių žodžių yra daiktavardis *naktis*: 60 dūrinių, kai pirmuoju sandu eina daiktavardis *naktis* ir 17 dūrinių, kai *naktis* eina antruoju sandu.

Dūriniai iš dviejų daiktavardžių. Rasta 40 dūrinių, sudarytų iš dviejų daiktavardžių. Dūrinių, kurių leksinė ir darybinė reikšmės maždaug sutampa, pirmasis sandas dažniausiai determinuoja (apibrėžia, susiaurina) antruoju sandu einančio žodžio reikšmę (DLKG, 2006, 151; LKG, 1965, 437–441).

Dūrinių pirmasis sandas (dažniausiai tai ir yra daiktavardis *naktis*) nurodo būdingą daiktinį požymį (1), paskirtį (2), laiką (3), vietą (4) ir pan.:

1) *naktžvakė* ‘žr. nakviša 3’ (*nakviša 3* ‘nakvišinių šeimos geltonai žydintis naktį prasiskleidžiančiais žiedais dvimetis augalas’) (: *naktis*, *žvakė*), *naktipovas* ‘žr. naktikovas 3’ (*naktikovas 3* ‘žr. naktibalda 1’) (: *naktis*, *povas*), *naktsargis* ‘naktinis sargas, panaktinis’ (: *naktis*, *sargas*), *naktivoras* ‘kas trankosi naktimis, naktibalda’ (: *naktis*, *voras*), *naktlaumis* ‘naktibalda 1’ (*naktibalda 1* ‘kas naktimis vaikščioja kur, nebūna namie, baldosi, trankosi’) (: *naktis*, *laumė*). DV laikytini iš tų pačių pamatinių žodžių sudaryti dūriniai, kurie skiriasi jungiamuoju balsiu ir (ar) galūne, šaknies balsiu: *naktižiedė* ‘gvazdikų šeimos augalas naktį prasiskleidžiančiais žiedais’ / *naktižiedis* ‘žr. naktižiedė’ / *naktažiedė* ‘žr. naktižiedė’ / *naktažiedis* ‘žr. naktižiedė’ / *naktižydė* ‘žr. naktižiedė’ (: *naktis*, *žiedas* – manoma, kad (turint galvoje semantinį pamatavimą) ir dūrinys *naktižydė* remiasi daiktavardžiu *žiedas*, nors neatmestina galimybė, kad jo antruoju sandu eina veiksmažodis *žydėti*. Iš šių darinių botanikos termino pažymą *LKŽe* turi daiktavardžiai *naktižydė* ir *naktižiedė*, kuriuo ir yra aiškinami visi bendrašakniai dūriniai); *naktipietė* ‘žr. naktipietis’ / *naktopietis* ‘žr. naktipietis’ / *naktipietis* ‘naktinis valgymas per naktį ką nors dirbant (ppr. per talkas)’ (: *naktis*, *pietūs*).

2) *naktimučia*, *naktmučia* ‘naktinė kepurė’ (: *naktis*, *mučia*; *mučia* yra bendrinei kalbai neteiktinas skolinys iš vokiečių kalbos, turintis reikšmę ‘kepurė’ *LKŽe*), *naktirūbis* ‘chalatas’ (: *naktis*, *rūbas*), *naktišvarkis* ‘žr. naktirūbis’ (: *naktis*, *švarkas*), *naktistalis* ‘miegamojo kambario stalelis’ (: *naktis*, *stalas*). DV laikytini jungiamuoju balsiu besiskiriantys dūriniai *naktipuodis* ‘naktinis puodas’ / *naktpuodis* ‘žr. naktipuodis’ (: *naktis*, *puodas*).

3) *velyknaktis* ‘Velykų naktis’ (: *Velykos, naktis*); *naktilaikis* ‘nakties metas’ (: *naktis, laikas*), DV laikytini dariniai *naktigulta*, *naktigultė* ir *naktagultas* ‘nakvynė, gulti einamas metas’ greičiausiai sudaryti iš dviejų daiktavardžių (: *naktis, gultas*), bet neatmestina tikimybė, kad t. y. dariniai su nutrūkstamu formantu (sudaryti iš daiktavardžio *naktis*, veiksmazodžio *gulti* ir priesagos *-tas*).

4) *naktavietė* ‘vieta, kur nakvojama’ (: *naktis, vieta*).

Neretai dūrinių, kurių vienas iš pamatinių žodžių yra daiktavardis *naktis*, kitas sandas remiasi daiktavardžiais *vidus*, *vidurys*, *pusė*,rieveksmiu *pusiau* (DLKG, 2006, 152; LKG, 1965, 460). „Šalia dalies darinių su pirmuoju apibrėžiamuoju dėmeniu yra vartojami sinonimai su atvirkščiai išdėstytais tais pačiais dėmenimis“ (LKG, 1965, 441). Tokių darinių esama ir tarp dūrinių, kurių vienas iš dėmenų (antrasis arba pirmasis) remiasi daiktavardžiu *naktis*. DV eiles sudaro jungiamuoju balsiu ir (ar) galūne besiskiriantys iš tų pačių pamatinių žodžių sudaryti dūriniai *vidunaktė* ‘žr. vidunaktis 1’ / *vidonaktis* ‘žr. vidunaktis’ / *vidunaktis* ‘nakties vidurys’ / *vidnaktis* ‘žr. vidunaktis 1’ (: *vidus, naktis*), *vidurnaktė* ‘žr. vidurnaktis’ / *vidurnaktis* ‘žr. vidunaktis’ (: *vidurys, naktis*). DV laikytini determinatyviniai dūriniai (kai antruoju dėmeniu pasakoma, kokio dalyko vidus, vidurys ar pusė turima galvoje (daugiau žr. LKG, 1965, 441): *naktividis* ‘nakties vidurys, vidurnaktis’ / *naktovidas* ‘žr. naktovidis’ / *naktovidis* ‘nakties vidurys, vidurnaktis’ (: *naktis, vidus / vidurys*), *pusnaktis* ‘pusiausnaktis, vidurnaktis’ / *pusnaktė* ‘žr. pusnaktis 1’ (: *pusė, naktis*). DV laikytini ir išrieveksmio *pusiau* ir daiktavardžio *naktis* sudaryti galūne (parodančia giminę ir skaičių) besiskiriantys dūriniai *pusiaunaktis* ‘vidurnaktis’ / *pusiaunaktės* ‘išnaktos’.

Dūrinys *naktakis* ‘kas geriau mato pritemus’ (: *naktis, akis*), galėtų būti laikomas metoniminiu dūriniu: jo antruoju dėmeniu nurodoma kūno dalis, o visas žodis žymi gyvą būtybę (apie metoniminius dūrinius daugiau žr. LKG, 1965, 440).

Dūriniai iš būdvardžio ir daiktavardžio. Dūrinių iš būdvardžio ir daiktavardžio pirmuoju sandu eina būdvardis, kuris apibrėžia daiktavardį, pvz.: *juodanaktė* (: *juoda, naktis*). Šio dūrinio leksinė reikšmė yra tiesioginė ‘juoda naktis’. Dar vienas toks dūrinys yra *pilnaktis* ‘žr. pilnatis 1’ (*pilnatis 1* ‘mėnulio fazė, kai jis skritulio pavidalo’) (: *pilnas, naktis*; šiame dūrinyje būdvardžio *pilnas* priesaga *n* susilieję su daiktavardžio *naktis* šaknies pradžios priebalsiu).

Dūriniai iš skaitvardžio ir daiktavardžio. Dūrinių iš skaitvardžio ir daiktavardžio pirmuoju sandu eina kiekinis arba kelintinis skaitvardis, kuris determinuoja antrąjį (daiktavardį); tokie yra DV *pirmanaktis* ‘jaunųjų pirmoji naktis po vestuvių’ / *pirmanaktė* ‘žr. pirmanaktis’ (: *pirmas, -a, naktis*). Kelintiniai skaitvardžiai labai dažnai jungiami su laiką žyminčiais daiktavardžiais *metai, diena*

(DLKG, 2006, 156). Šiuo atveju laiką žymintis daiktavardis yra *naktis*: *dvinaktis* ‘kas dviejų naktų’ (: *dvi, naktys*).

Dūriniai iš veiksmazodžio ir daiktavardžio. LKŽe pateikto dūrinio *žibanaktis* ‘kas ilgai nemiega, žibina šviesą’ pirmąjį sandą sudaro veiksmazodžio *žibinti* nepriesaginis kamienas (veiksmazodžio priesaga *in* į darinį nepereina, apie dezintegracijos atvejus žr. Urbutis, 1978, 200–201), o antrąjį – daiktavardis *naktis*.

Dūriniai iš daiktavardžio ir veiksmazodžio. Daiktavardžiu žymimas dalykas gali būti susijęs su veiksmazodžio veiksmu. Sudurtiniai daiktavardžiai dažnai žymi asmenų pavadinimus, kai antruoju sandu yra nurodoma, kokį darbą (veiksmą) tie asmenys dirba ar atlieka (DLKG, 2006, 162; LKG, 1965, 463). Asmenis įvardija dūriniai *naktilauža* ‘naktibalda 1’ (: *naktis, laužyti*), *naktigonis* ‘kas naktį gano gyvulius’ (: *naktis, ganyti*), *naktibalda* ‘kas naktimis vaikščioja kur, nebūna namie, baldosi, trankosi’ (: *naktis, baldytis*), *naktabelda* ‘žr. naktibalda 1’ (: *naktis, belsti*), *naktibilda* ‘naktibalda 1’ (: *naktis, bildėti*), *naktadarbis* ‘kas naktimis dirba’ (: *naktis, dirbti*), *naktomaušas* ‘kas trankosi naktimis, naktibalda’ (: *naktis, maušti* ‘eiti, brautis’), *naktibauža* ‘naktibalda 1’ (: *naktis, baužti* ‘eiti smagiai, drožti’), *naktivaikšta* ‘kas naktį miegodamas vaikščioja; lunatikas’ (: *naktis, vaikščioti*), *naktibraiška* ‘žr. naktibraiža’ (: *naktis, briškinti(s)* ‘šlaistytis, trintis’), *naktrėplis* ‘kas vaikščioja, šliaužioja naktimis’ (: *naktis, rėplioti*), *naktivalka* ‘naktibalda’ (: *naktis, valkiotis*), *naktadaužis* ‘žr. naktibalda 1’ (: *naktis, daužytis*), *naktigulis* ‘naktigonis’ (: *naktis, gulti*). DV laikytini jungiamuoju balsiu ir (ar) galūne besiskiriantys dūriniai *naktabraiža* ‘žr. naktibraiža’ / *naktobraiža* ‘žr. naktibraiža’ / *naktabraižis* ‘žr. naktibraiža’ / *naktibraiža* ‘žr. naktibalda 1’ (: *naktis, braižytis* ‘baldytis, trankytis (ppr. naktį)’ LKŽe); 2 *naktikovis* ‘žr. naktikovas 3’ / *naktikovas* ‘naktibalda 1’ / *naktikova* ‘žr. naktikovas 1’ (: *naktis, kauti(s)* ‘eiti, vykti’), *naktikolas* ‘žr. naktikovas 1’ / *naktikulas* ‘žr. naktikolas 2’ (: *naktis, kulti(s)* ‘valkiotis, bastytis, trankytis’), 2 *naktižibis* ‘kas naktimis ilgai žibina šviesą, lig vėlyvos nakties dirba’ / *naktižiba* ‘žr. 2 naktižibis’ (: *naktis, žibinti*).

Esama dūrinių (su pirmuoju daiktavardiniu sandu *naktis* ir antruoju veiksmazodiniu sandu), kuriais įvardijamas gyvis: *naktišvietė* ‘toks mažas vandens gyvūnas’ (: *naktis, šviesti*). Veiksmazodžių abstraktus primena dariniai *naktigula* ‘nakvynė, gulti einamas metas’ (: *naktis, gulti*), *naktigonė* ‘naktinis gyvulių ganymas’ (: *naktis, ganyti*). Retokai pasitaiko sudurtinių daiktavardžių, kurių bent vienas sandas yra atsiradęs iš priesaginio daiktavardžio. LKŽe rastas vienas toks sudurtinis daiktavardis: *naktkailiniai* ‘kailiniai užsikloti miegant’ (: *naktis, kailiniai* – antrasis pamatinis žodis yra priesagos *-inis* vedinys iš *kailis*).

Darinys *naktakveptys* ‘naktižiedė’ greičiausiai yra mišraus darybos būdo (kompozicijos-sufiksacijos) rezultatas – sudarytas iš daiktavardžio *naktis*, veiksmazodžio *kvėpėti* ir priesagos *-tys*. Konkretų daiktą įvardijantis darinys *naktasiaustis* ‘chalatas’ galėtų būti daiktavardžių *naktis*, *siaustas* (‘apsiaustas, skraistė’) dūrinys, arba tai irgi mišraus darybos būdo rezultatas, žodžių *naktis*, *siaustis* ir priesagos *-tas* darinys.

3.1.4. Darybiniai sinonimai

Dariniai, kurių pamatinis žodis (arba vienas iš pamatinių žodžių) yra daiktavardis *naktis*, kurie turi tapačią ar panašią leksinę reikšmę ir sudaryti su skirtingomis darybos priemonėmis, laikytini darybiniai sinonimais. Daiktavardžių darinių grupėje esama DS laikytinų bendrašaknių darinių: sudarytos 10 DS eilės.

DS porą sudaro priesagų *-ininkas* ir *-inis* daiktavardžiai *naktininkas* ‘naktinis sargas, panaktinis’ – *naktinis* ‘naktinis sargas, panaktinis’. Dariniai vartojami panašioje leksinėje aplinkoje ir gali vienas kitą keisti, iš esmės nekeisdami konteksto prasmės (plg. *buvau naktiniu*, *buvom naktinykai* – *buvau naktininku*, *buvom naktiniai*):

Kai buvau <u>naktiniu</u> , turėjau tokią kazokinę kumelę. LKŽe	Šią vasarą mudu su Vladu buvom <u>naktinykai</u> : saugojom arklius. LKŽe
---	---

Daugiareikšmiai bendrašakniai daiktavardžiai kita leksine reikšme sudaro tokią DS eilę: *naktininkas*, *naktinykas* ‘naktigonis’ – *naktinis* ‘naktigonis’ – *naktigonis* ‘kas naktį gano gyvulius’, pvz.:

Ir <u>naktinykai</u> dainuodavo. LKŽe	<u>Naktiniai</u> gano ir kuria ugnį. LKŽe	<u>Naktigoniai</u> išsivedė arklius į lauką. LKŽe
---------------------------------------	---	---

Priesagos *-ininkas* vedinys *naktininkas* trečiaja reikšme (‘kas trankosi naktimis, naktibalda’) įeina į gausią bendrašaknių sinonimų, kurios dominante laikytinas dūrinys *naktibalda* (juo dažnai aiškinami kiti bendrašakniai daiktavardžiai), eilę; joje yra ir DV laikytinų darinių: *naktibalda* ‘kas naktimis vaikščioja kur, nebūna namie, baldosi, trankosi’ – *naktabelda* ‘naktibalda 1’ – *naktibilda* ‘žr. naktibalda 1’ – *naktibauža* ‘žr. naktibalda 1’ – *naktomaušas* ‘kas trankosi naktimis, naktibalda’ – *naktibraiška* ‘žr. naktibraiža’ – *naktivalka* ‘naktibalda’ – *naktadaužis* ‘žr. naktibalda 1’ – *naktabraiža* ‘žr. naktibalda 1’ / *naktobraiža* ‘žr. naktibalda 1’ / *naktabraižis* ‘naktibalda 1’ /

naktibraiža ‘žr. naktibalda 1’ – *naktikovis* ‘žr. naktikovas 3’ / *naktikovas* ‘naktibalda 1’ /, *naktikova* ‘kas naktimis nemiega’ – *naktipovas* ‘žr. naktikovas 3’ – *naktikovas* 3 ‘žr. naktibalda 1’ – *naktivoras* ‘kas trankosi naktimis, naktibalda’ – *naktlaumis* ‘žr. naktibalda 1’ – *naktininkas* ‘kas trankosi naktimis, naktibalda’ – *išnakta* ‘kas naktimis valkiojasi, naktibalda’ – *naktinyčia* ‘kas trankosi naktimis, naktibalda’. Taigi į šią DS eilę įeina trimis darybos būdais sudaryti dariniai (dūriniai, priesagos ir priešdėlio vediniai). Pasakytina, kad A. Lyberio „Sinonimų žodyne“ į daiktavardžio *naktibalda* sinonimų eilę yra įtraukti tik 6 dariniai; remiantis LKŽe duomenimis, sinonimų eilė galėtų būti gerokai ilgesnė. Šie sinonimais laikytini dariniais turi panašią arba tapačią leksinę reikšmę ir yra vartojami panašioje leksinėje aplinkoje: *Naktibalda tas nedavė užmigti: baldėsi per visą naktį. Visi tie naktibildos, kur prie klėties šaukia. Ir tas kaip naktomaušas – kiauras naktis baladojas. Tas naktibraiška tai nei man nedavė miego. Kas naktimis valkiojasi, tas naktivalka. Braižosi kaip naktobraiža. Ko valkiojys par naktis kaip naktabraižis. Tas naktibraiža nė vienos nakties nebūdavo namuose. Ko čia daužais per naktis kaip naktikovas? Nesusidėk su naktipovu, tai laktysi per naktis. Jūs berneliai naktinykai, jūs per vėlai atvažiavot. Tas naktinyčia vėl taip vėlai namo parvažiuoja.* (visi pavyzdžiai iš LKŽe). Tačiau ne visi šie sinonimai dabartinėje kalboje aktyviai vartojami – Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne (DLKT) rasta pavyzdžių su dūriniais *naktibalda* (paminėtas 25 kartus) ir *naktibraiža* (paminėtas 1 kartą).

Kitą darybinių sinonimų porą sudaro priesagos *-inis* vedinys *naktinis* ‘kas ir naktimis dirba’ ir priesagos *-inyčia* vedinys *naktinyčia* ‘kas naktimis ką nors dirba’. Bendrašakniai dariniai iš esmės galėtų vienas kitą pakeisti kontekste, bet bendrinei kalbai neteiktinas hibridas *naktinyčia* ne visais atvejais gali būti vartojamas. Beje, LKŽe nepateikta abiejų vedinių vartosenos pavyzdžių, kas leidžia manyti, kad šie žodžiai priklauso leksikos periferijai. DLKT žodis *naktinis* yra pavartotas 283 kartus, tačiau kaip būdvardis, o ne kaip daiktavardis. Žodis *naktinyčia*, kaip ir LKŽe, yra neaptinkamas DLKT.

DS eilę sudaro šie bendrašakniai dariniai: *naktinė* ‘naktinis valgymas, naktipiečiai (ppr. linus minant)’ – *pusnaktis* ‘naktinis valgymas, naktipiečiai’ – *naktpietė* ‘žr. naktipietis’ / *naktopietis* ‘žr. naktipietis’ / *naktipietis* ‘naktinis valgymas per naktį ką nors dirbant (ppr. per talkas)’. Pasakytina, kad dabartinėje kalboje dažniau vartojama LKŽe pateikto dūrinio *naktipietis* daugiskaitos forma *naktipiečiai*, kuria ir yra aiškinami kai kurie sinonimiški dariniai – jis laikytinas sinonimų eilės dominante. Visos sinonimų eilės nariai nėra aptinkami DLKT, išskyrus sinonimų eilės dominantę (*naktipiečiai*) – paminėta 10 kartų. Visi šie bendrašakniai gali pakeisti vienas kitą tekste:

Linus minant įduoda naktinę užkąsti. Prastas gaspadorius – vėlai pusnaktį davė. Suskusk bulves naktopiečiams. Šauk talkinykus naktipiečių. (LKŽe)

Daiktavardis *naktinė* dar viena reikšmė sudaro DS porą su dūriniu: *naktinė* ‘naktigonė’ – *naktigonė* ‘naktinis gyvulių ganymas’ (plg. jodavom / josiu į naktigonę)

DS porą sudaro priešdėlių *apy-* ir *pa-* vediniai *panaktys* ‘laikas prieš pat naktį, vėlus vakaras’ – *apynaktis* ‘vėlyvas vakaras, beveik naktis’. LKŽe pateiktas priešdėlio *apy-* vartojimo pavyzdys (*Kur tu eisi – jau apynaktis! LKŽe*), bet pavyzdžio su daiktavardžiu *panaktys* žodyne nėra. Gali būti, kad tai retos vartosenos žodis.

Nakties vidurys įvardijamas tokiais bendrašakniais dūriniais ir priešdėlių *į-* ir *iš-* vediniais: *vidunaktė* ‘nakties vidurys’ / *vidonaktis* ‘nakties vidurys’ / *vidunaktis* ‘nakties vidurys’ / *vidnaktis* ‘nakties vidurys’ – *vidurnaktė* ‘nakties vidurys’ / *vidurnaktis* ‘nakties vidurys’ – *naktividis* ‘nakties vidurys, vidurnaktis’ / *naktovidas* ‘nakties vidurys, vidurnaktis’ / *naktovidis* ‘nakties vidurys, vidurnaktis’ – *įnaktis* ‘vidurnaktis’ – *pusnaktis* ‘pusiausnaktis, vidurnaktis’ / *pusnaktė* ‘pr. pusnaktis 1’ – *pusiaunaktis* ‘vidurnaktis’ / *pusiaunaktės* ‘vėlus laikas, vėlyva naktis, vidurnaktis’ – *išnaktos* ‘vėlus laikas, vėlyva naktis, vidurnaktis’ / *išnaktis* ‘vėlus laikas, vėlyva naktis, vėlus vakaras’ / *išnaktė* ‘vėlus laikas, vėlyva naktis, vidurnaktis’. Tai artimos semantikos bendrašakniai dariniai, galintys vienas kitą pakeisti žodžių junginiuose, sakiniuose, pvz.: *Iš ten pėsti vyrai vidunaktėmis smukdavo į Prūsus. Taip baisu išvažiuoti pačiu vidonakčiu. Šokom dainavom gėrėm lig paties vidunakčio. Nebaldykis vidnakčiu. Kas gi dar čia vidurnakte eina? Per patį vidurnaktį griaudė. Pačiu naktvidžiu reikia paparčio žiedo ieškoti. Pačiu įnakčiu kažkas, sako, girdėjęs tigro staugimą. Žiburyš baigė gesti, artinosi pusnaktis. Neapmanau, ką bedaryti: pėsčia einant, ir pusnaktė ateis. Laikrodys bokšto pusiaunaktį muša. Iki pusiaunaktų akių bluosto nesudėjau. Griežė lig išnaktų. Lig išnakčių bruzdėjom. Lig pat išnakčių brūzdė (šoko) ant kalno (LKŽe)*. Šios DS eilės žodžiai ne visi yra vartojami šiandieninėje kalboje – DLKT rasti tik trys DS eilės nariai. Dažniausiai vartojamas daiktavardis *vidurnaktis*, tekstyne jis paminėtas 174 kartus, rečiau vartojamas – *pusiaunaktis* (paminėtas 14 kartų), o daiktavardis *išnaktos* tekstyne aptinkamas tik viename šaltinyje.

DS porą sudaro tokią pat leksinę reikšmę turintys dūriniai *naktirūbis* ‘chalatas’ – *naktišvarkis* ‘žr. naktirūbis’ – *naktasiaustis* ‘chalatas’. Dūrinių *naktirūbis* ir *naktišvarkis* antruoju pamatiniu žodžiu eina hiperonimas *rūbas* ir hiponimas *švarkas*. Dūrinys *naktišvarkis* LKŽe turi neologizmo pažymą, jo vartoseną iliustruojama pavyzdžiu (*Apsikloti duoda ilgą naktišvarkį. LKŽe*), o dūrinio *naktirūbis* vartosenos pavyzdžio žodynas nepateikia.

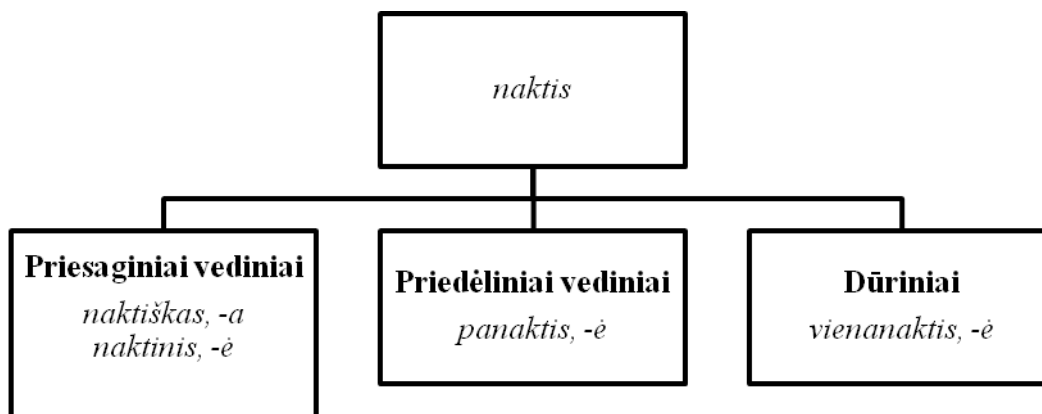
Labai panašią leksinę reikšmę turi iš tų pačių pamatinių žodžių *naktis* ir *žibinti* (dėmenys dūriniuose yra išdėstyti atvirkščiai) padaryti dūriniai *žibanaktis* ‘kas ilgai nemiega, žibina šviesą’ – *naktižibis* ‘kas naktimis ilgai žibina šviesą, lig vėlyvos nakties dirba’ / *naktižiba* ‘žr. 2 naktižibis’ (: *naktis*, *žibinti*). Dūriniai vartojami panašioje leksinėje aplinkoje:

Eik gult, žibanakti!. LKŽe | *Eik tu, naktižibi, gult. LKŽe*

Galima teigti, kad visos sudarytos darybinių sinonimų eilės nėra aktyviai vartojamos dabartinėje lietuvių kalboje, nes daugumos darybinių sinonimų eilių nariai nėra fiksuoti *DLKT*, arba fiksuotas tik vienas, kitas darybinių sinonimų eilės narys.

3.2. Būdvardžiai, sudaryti iš daiktavardžio *naktis*

LKŽe rasti 4 būdvardžiai, sudaryti iš daiktavardžio *naktis*: 1 dūrinys, 2 priesaginiai vediniai, 1 priešdėlinis vedinys (žr. 4 pav.).

4 pav. Būdvardžiai, padaryti iš daiktavardžio *naktis*

Priesaginiai vediniai. Būdvardžiai su priesaga *-iškas* dažniausiai daromi iš neišvestinių daiktavardžių. Žodis *naktiškas* yra išvestas iš daiktavardžio *naktis* su priesaga *-iškas*. Daiktavardiniai būdvardžiai, kurie turi priesagą *-iškas*, turi darybinę reikšmę, kuri parodo panašumą į pamatinio žodžiu pasakytą daiktą, yra susijęs su tuo daiktu. Daiktavardiniais būdvardžiais, kurie turi priesagą *-iškas*, parodomas panašumas į pamatinio žodžiu pasakytą daiktą arba sąsąja su tuo daiktu (žr. DLKG, 2006, 207). Žodžio *naktiškas* leksinės reikšmės – 1) ‘toks kaip naktis, būdingas nakčiai’; 2) ‘naktinis, nakties’.

Priesaginis vedinys *naktinis* yra padarytas iš daiktavardžio *naktis* su priesaga *-inis*. Būdvardis *naktinis* turi tris leksines reikšmes, kurios yra susijusios su pamatinio žodžiu *naktis*: 1) ‘vartojamas naktį, skiriamas nakčiai’; 2) ‘atliekamas, vykstantis naktį’; 3) ‘būdingas nakčiai, nakties’. Šio vedinio darybinė reikšmė nusako laiko ypatybę, susijusią su pamatinio žodžiu *naktis* (žr. DLKG, 2006, 212).

Priedėlinis vedinys. *Panaktis* ‘naktimis klaidžiojantis, naktinis’ yra sudarytas iš daiktavardžio *naktis* su priešdėliu *pa-*. Tai yra gan reta daryba, nes būdvardžiai su priešdėliais dažniausiai yra daromi iš būdvardžių, o ne iš daiktavardžių (Paulauskienė, 1994, 192). Neatmestina, kad šis vedinys sudarytas su galūne *-is* iš žodžio *panaktė*.

Dūriniai. Dūrinys *vienanaktis* ‘trunkantis tik vieną naktį’ yra sudarytas iš kiekinio skaitvardžio *vienas* ir daiktavardžio *naktis*. Šis dūrinys turi darybinę reikšmę – „trunkantis, egzistuojantis tam tikrą laiko tarpą, kurį rodo antrasis sandas, o pirmasis sandas pasako jo skaičių“ (DLKG, 2006, 232).

Darybiniai sinonimai. Būdingą ypatybę žymintys vediniai su priesaga *-iškas* neretai yra artimi priesagos *-inis* būdvardžiams, kartais net eina jų sinonimais (žr. DLKG, 2006, 208). Būdvardžiai *naktinis* ir *naktiškas* yra darybiniai sinonimai. Šie du dariniai yra padaryti iš to paties pamatinio žodžio *naktis*, tik su skirtingomis priesagomis, turi panašias reikšmes: būdvardžių *naktiškas* ‘naktinis, nakties’, *naktinis* ‘būdingas nakčiai’ ir iš esmės gali pakeisti vienas kitą sakiniuose (*naktinis* / *naktiškas* *rūkas*, *poilsis*):

<i>Suvystė saulę <u>naktinis</u> rūkas, ir gaubia žemę</i>		<i>Aš jus netrikindavau jūsų <u>naktiškame</u> poilsy.</i>
<i>tamsa sparnais. V. Montvila LKŽe</i>		<i>LKŽe</i>

DLKT būdvardis *naktiškas* nėra fiksuojamas, tačiau būdvardis *naktinis* aptinkamas 283 kartus: 102 kartus grožinėje literatūroje, 35 – negrožinėje literatūroje, 28 – administracinėje literatūroje, 116 – publicistikoje ir 2 kartus sakytinėje kalboje.

3.3. Veiksmažodžiai, sudaryti iš žodžio *naktis*

LKŽe rasti 5 veiksmažodžiai, priesaginiu būdu padaryti iš daiktavardžio *naktis*: *naktauti*, *naktinėti*, *naktėti*, *naktuiti*, *naktavoti*.

Su priesaga *-inėti* iš daiktavardžio *naktis* išvestas *LKŽe* rastas veiksmažodis *naktinėti*. Su šia priesaga iš daiktavardžio daromi veiksmažodžiai tik tada, kai norima parodyti smulkų, menką kartotinį veiksmą (DLKG, 2006, 401). Žodis *naktinėti* turi dvi leksines reikšmes, kurios susijusios su pamatiniu žodžiu: 1) ‘dirbti ligi vėlyvos nakties’, 2) ‘valkiotis naktimis’.

Priesagos *-ėti* vediniai dažniausiai reiškia aktyvų veiksmą arba virtimą kažkuo, kas pasakyta pamatiniu žodžiu. (DLKG, 2006, 389). Veiksmažodis *naktėti* ‘darytis nakčiai’ padarytas iš daiktavardžio *naktis* su priesaga *-ėti*.

Svetimos priesagos *-avoti* vedinys *naktavoti* ‘žr. nakvoti’ yra neteiktinas lietuvių bendrinei kalbai (priesaga *-avoti* yra priskiriama prie didžiųjų lietuvių kalbos klaidų, žr. VLKK⁴).

Žodis *naktuiti* *LKŽe* yra pažymėtas kaip dabartinėje kalboje nevartotinas žodis. Žodžių darybos veikaluose priesagos *-uiti* vediniai neminimi, bet manytina, kad veiksmažodis *naktuiti*, turintis leksinę reikšmę ‘nakvoti’, yra išvestas iš daiktavardžio *naktis* su priesaga *-uiti*.

Vedinys *naktauti* ‘nakvoti’, kaip dauguma *-auti* vedinių, turi darybinę reikšmę – ‘daryti tai, kas išreikšta pamatiniu žodžiu’ (Paulauskienė, 1994, 267).

DS porą sudaro priesagų *-uiti* ir *-auti* daiktavardžiai *naktuiti* ‘nakvoti’ – *naktauti* ‘nakvoti’. Dariniai vartojami panašioje leksinėje aplinkoje ir gali vienas kitą keisti, iš esmės nekeisdami konteksto prasmės (*bijo, neleidžia naktuiti / nauktauti*):

Stoty neleidžia naktuit. LKŽe

*Ana verkė verkė apsikabinus brieduką, bijo
naktaut medy. LKŽe*

4 Prieiga per internetą: <<http://www.vlkk.lt/lit/lt/klaidos/zodziu>>.

3.4. LKŽe nefiksuoti dariniai iš daiktavardžio *naktis*

*Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne rasti šeši Lietuvių kalbos žodyne nefiksuoti dūriniai, kurių vienas iš pamatinių žodžių yra daiktavardis *naktis*. Tai penki daiktavardžiai ir vienas būdvardis. Kokiai kalbos daliai priklauso kiekvienas darinys, galima nustatyti iš konteksto.*

Daiktavardžiai:

- *dienanaktis* (: *diena, naktis*) yra dūrinys, kurio vartosenos pavyzdys rastas DLKT negrožinės literatūros tekste: <...> *atrodo, pabrėžiama kaita (vasaražiema, dienanaktis)*;
- *naktibaris* (: *naktis, baras*) paminėtas publicistikos veikaluose du kartus (*Tai va, dirbu išsijuosus naktibary, man visai patinka tas triukšmas...*). Šis dūrinys dabartinėje lietuvių kalboje yra vartojamas, tačiau LKŽe nėra užfiksuotas. DS porą sudaro tokia pat leksinę reikšmę turintys dūriniai *naktibaris* ir *naktinbaris* (: *naktinis, baras*). Daiktavardis *naktinbaris* DLKT paminėtas publicistikoje (<...> *sukvietė gausią publiką į savo naktinbario lygio programą*). Nesunkiai pagal vartojimo sferą galima nusakyti daiktavardžių *naktibaris* ir *naktinbaris* leksinės reikšmės – tai baras, kuris dirba naktimis, arba, kitaip tariant naktinis baras;
- *naktigėlė* (: *naktis, gėlė*) – šis daiktavardis DLKT paminėtas tik vieną kartą. Nors šis dūrinys aptiktas publicistikoje, tačiau pavyzdys rodo, kad šis nakties gėlės pavadinimas galėjo būti pavartotas ir meniniame tekste, tik aptartas publicistikoje (<...> *dūsauti... melstis... ir sapno ragauti... Naktigėlėmis kvėpėjo tamsa...*).
- *naktiraštis* (: *naktis, raštas*) taip pat tekstyne paminėtas tik vieną kartą (*Šis naktiraštis yra apie vieno įstatymo trisdešimt trečiąjį straipsnį...*). Iš konteksto galima įvardinti šio daiktavardžio leksinę reikšmę – raštas, parašytas naktį.

Tik iš konteksto (*Lai auga tau dainelė. Naktožydė: Barstau, barstau!*) spėjama, kad dūrinys *naktožydis* (: *naktis, žydėti*) yra būdvardis. Panašiai kaip ir visi kiti atrasti dūriniai, kurie nefiksuoti LKŽe, būdvardis *naktožydis* DLKT rastas pavartotas vieną kartą publicistikoje. Taigi DLKT rasti į LKŽe neįtraukti dariniai, sudaryti iš daiktavardžio *naktis*, padidina nagrinėjamą darybinį lauką.

Išvados

1. Iš *LKŽe* išrinkti ir išanalizuoti 102 dariniai, kurių pamatinis žodis (arba vienas iš pamatinių) yra daiktavardis *naktis*. Daiktavardžio *naktis* dariniai pagal kalbos dalis pasiskirsto taip: 93 daiktavardžiai, 4 būdvardžiai ir 5 veiksmažodžiai.

2. Iš daiktavardžio *naktis* su slaviškos kilmės priesagomis *-inyčia* ir *-avoti* sudaryti dariniai *naktinyčia*, *naktinyčios*, *naktavoti*, *naktuiti* yra neteiktini lietuvių bendrinei kalbai. Nors priesaga *-uiti* nėra minima žodžių darybos veikaluose, semantinis ir formalus pamatavimas leidžia veiksmažodį *naktuiti* laikyti priesagos vediniu iš daiktavardžio *naktis*.

3. Kai kurie dariniai, sudaryti iš to paties pamatinio žodžio su tuo pačiu darybos formantu ir turintys tapačią reikšmę, laikytini darybiniais variantais. Iš daiktavardžio *naktis* sudarytos ir išanalizuotos 28 darybinių variantų eilės. Darybiniai variantai skiriasi jungiamuoju balsiu (*naktipuodis* / *naktpuodis*) ir (ar) galūne (*naktipietė* / *naktopietis* / *naktipietis*;), priešdėlių balsiu (*priešnaktis* / *pryšnaktis*), šaknies balsiu (*naktikolas* / *naktikulas*).

4. Iš *LKŽe* rastų daiktavardžio *naktis* darinių sudaryta 12 darybinių sinonimų eilių, pavyzdžiui, *naktininkas* – *naktinis*, *naktinė* – *pusnaktis* – *naktipietė* / *naktopietis* / *naktipietis*. Tai, kad *DLKT* rasti tik keli darybinių sinonimų eilės nariai, leidžia daryti prielaidą, kad ne visi darybinių sinonimų eilių nariai dabartinėje lietuvių kalboje aktyviai vartojami.

5. *DLKT* rasti šeši į *LKŽe* neįtraukti dariniai, kurių vienas iš pamatinių žodžių yra daiktavardis *naktis*: *dienanaktis*, *naktibaris*, *naktinbaris*, *naktigėlė*, *naktiraštis*, *naktožydis*. Dūriniai *naktibaris* ir *naktinbaris* laikytini artimos semantikos darybiniais sinonimais.

1.

Sutrumpinimų sąrašas

DLKG – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika.*

DLKT – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas.*

DLKŽe – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* elektroninis variantas.

gen. – genitivus, kilmininkas.

plg. – palyginimas.

ppr. – paprastai.

LKG – *Lietuvių kalbos gramatika.*

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* elektroninis variantas.

KTŽ – *Kalbotyros terminų žodynas.*

VLKK – *Valstybinės lietuvių kalbos komisijos.*

Šaltinis ir literatūra

1. *Lietuvių kalbos žodynas* [interaktyvus]. T. 1–20. Redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. red.), ir kt. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. Prieiga per internetą: <<http://lkz.lt/dzl.php>>.
2. AMBRAZAS, Saulius. *Daiktavardžių darybos raida*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
3. AMBRAZAS, Saulius. *Daiktavardžių darybos raida II*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2000.
4. AMBRAZAS, Saulius. *Būdvardžių darybos raida*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2011.
5. BARAUSKAITĖ, Dalia. *Darybinė žodžių analizė*. Šiauliai: Titnagas, 1985.
6. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006.
7. *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/>> [žiūrėta 2015-03-14] .
8. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. red. Stasys Keinys [elektroninis variantas]. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008. Prieiga per internetą: <dz.lki.lt>.
9. GAIVENIS, Kazimieras; KEINYS Stasys. *Kalbotyros terminų žodynas*. Kaunas: Šviesa, 1990.
10. JAKAITIENĖ, Evalda. *Leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto biblioteka, 2010.
11. JAKAITIENĖ, Evalda. *Veiksmazodžių daryba: priesagų vediniai*. Vilnius, 1973.
12. JINCIŪTĖ Simona. *Daiktavardžio diena darybinis ir semantinis laukas*: kursinis darbas. Šiauliai, 2013.
13. KEINYS, Stasys. *Bendrinės lietuvių kalbos žodžių daryba*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 1999.
14. *Lietuvių kalbos gramatika. I. Fonetika ir morfologija*: daiktavardis, būdvardis, skaitvardis, įvardis. Vilnius: Mintis, 1965.
15. LYBERIS, Antanas. *Sinonimų žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2002.
16. PAULAUSKIENĖ, Aldona. *Lietuvių kalbos morfologijos apybraiža*. Kaunas: Šviesa, 1983.
17. PAULAUSKIENĖ, Aldona. *Lietuvių kalbos morfologija. Paskaitos lituanistams*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.
18. SABALIAUSKAS, Algirdas, *Lietuvių kalbos leksika*. Vilnius: Mokslo, 1978.
19. URBUTIS, Vincas. *Žodžių darybos teorija*. Vilnius: Mokslo, 1978.

20. Valstybinė lietuvių kalbos komisija. Prieiga per internetą: <<http://www.vlkk.lt/lit/lt/klaidos/zodziu>>.
21. VASKELIENĖ, Jolanta. *Darybiniai sinonimai*. Šiauliai, 2000.
22. VASKELIENĖ, Jolanta. Būdvardžio *vienišas*, *-a* semantinis ir darybinis laukas. *Acta humanitarica universitatis Saulensis*. Mokslo darbai. 2006, p. 169–177.
23. VASKELIENĖ, Jolanta. Daiktavardžio *akmuo* semantinis ir darybinis laukas. *Acta humanitarica universitatis saulensis: Akmuo kultūroje*. 2008, t. 6, p. 312–321.
24. VASKELIENĖ, Jolanta. Daiktavardžio *turgus* darybinis ir semantinis laukas. *Acta Humanitarica Universitatis Saulensis: Turgus kultūroje*. 2010, t. 10, p. 248–258.
25. VASKELIENĖ, Jolanta. Darybinių sinonimų, darybinių variantų ir paronimų panašumai bei skirtumai. *Žmogus ir žodis: Didaktinė lingvistika*. 2013, t. 15, nr. 1, p. 206–214. Prieiga per internetą: <<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2013~1371470960436/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>>.
26. VILČINSKIENĖ Regina. *Kamieną lietuvių turintys dariniai*: baigiamasis bakalauro darbas. Šiauliai, 2011. Prieiga per internetą: <http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2011~D_20110804_085328-27089/DS.005.0.01.ETD>.
27. ŽUPERKA, Kazimieras. *Praktinė stilistika*: sinonimai. Vilnius: Lietuvos TSR Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos Leidybinė redakcinė taryba, 1978.
28. Голуб И. Б., 2002, *Стилистика русского языка*. Prieiga per internetą: <<http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook028/01/>>.

Studijų programa Lietuvių filologija ir komunikacija

Vardas, pavardė Evelina Jankauskaitė

Darbo pavadinimas „Daiktavardžio *naktis* darybinis laukas“

Darbo pavadinimas anglų kalba „The Derivative Field of the Noun *naktis* (night)“

Darbo vadovė doc. dr. Jolanta Vaskelienė

Darbo gynimo data 2015-06-09

Pagrindiniai žodžiai: darinys, darybiniai variantai, darybiniai sinonimai.

Pagrindiniai žodžiai anglų kalba (keywords): derivative, derivative variants, derivative synonyms.

Santrauka

Daiktavardis *naktis* yra 108 darinių darybos pamatas: 102 dariniai pateikti *Lietuvių kalbos žodyne*, o 6 dariniai, kurie nefiksuoti *Lietuvių kalbos žodyne*, rasti *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne*. Šiame tekstyne rasti ir į *Lietuvių kalbos žodyną* neįtraukti dariniai, sudaryti iš daiktavardžio *naktis*, padidina nagrinėjamą darybinį lauką.

Visi žodyne rasti dariniai suklasifikuoti kalbos dalimis: 93 daiktavardžiai, 4 būdvardžiai ir 5 veiksmažodžiai. Išanalizavus šiuos darinius ir jų vartoseną padaryta išvada, kad daiktavardis *naktis* turi nemažą darybinį lauką. Iš jo sudaryti dariniai tarpusavyje susiję įvairiais darybiniais santykiais. Tokie dariniai laikytini darybiniais sinonimais arba variantais. Buvo sudarytos 12 darybinių sinonimų ir 28 darybinių variantų eilės. Iš daiktavardžio *naktis* su slaviškos kilmės priesagomis sudaryti 4 dariniai yra neteiktini lietuvių bendrinei kalbai.

Summary

The noun *naktis* (*night*) serves as the root word for 108 derivatives, 102 of which are enlisted in the *Lithuanian Dictionary* and 6 of which are not recorded in the said dictionary but can be found in the *Corpus of the Contemporary Lithuanian Language*. The derivatives formed from the noun *naktis* and discovered in the corpus increase the analyzed derivative field, even though they are not included in the *Lithuanian Dictionary*.

All the derivatives listed in the dictionary were classified based on parts of speech, i.e. 93 nouns, 4 adjectives and 5 verbs. Following an analysis of these derivatives and their use, a

conclusion was made that the noun *naktis* had a wide derivative field. The derivatives derived from this noun are closely related by various derivative connections. Such derivatives are considered derivative synonyms or variants. 12 rows of synonyms and 28 rows of variants were formed. Four derivatives derived from the noun *naktis* by adding Slavic suffixes are not recommended to be used in the official Lithuanian Language.

Priedas

Daiktavardžiai, sudaryti iš žodžio *naktis*:

- priešdėlių vediniai: *apynaktis, išnaktos, išnakta, išnaktė, išnaktis, įnaktis, panaktys, panaktė, priešnaktis, pryšnaktis*;
- priesagų vediniai: *nakteiva, 1 naktinis, 2 naktinis, naktinė, naktininkas, naktinyčios, naktinyčia*;
- dūriniai: *dvinaktis juodanaktė, naktabraiža, naktabraižis, nakta daužis, naktabelda, naktagultas, naktažiedė, naktigulta, naktakis, naktakveptys, naktpietė, naktavietė, naktažiedis, naktibalda, naktibauža, naktibraiška, naktibraiža, naktibilda, naktigulis, naktigula, naktigultė, naktigultas, naktigonė, naktigonis, naktikolas, 2 naktikovis, naktikovas, naktikova, naktikulas, naktilauža, naktilaikis, naktimučia, naktmučia, naktipietis, naktipuodis, naktpuodis, naktipovas, naktirūbis, naktisiaustis, naktistalis, naktišvarkis, naktišvietė, naktivaikšta, naktivalka, naktividis, naktivoras, 2 naktižibis, naktižiba, naktižiedis, naktižydė, naktkailiniai, nakvlaumis, nakto braiža, nakto darbis, nakto maušas, nakto pietis, nakto vidas, nakto vidis, naktsargis, naktrėplis, naktižiedė, naktvakė, pirmanaktis, pirmanaktė, pusiaunaktis, pusiaunaktės pusnaktis, pusnaktė, velyknaktis, vidonaktis, vidunaktis, vidunaktė, vidurnaktis, vidurnaktė, žibanaktis*.

Būdvardžiai, sudaryti iš žodžio *naktis*:

- priešdėlių vedinys: *panaktis, -ė*;
- priesagų vediniai: *naktiškas, -a, naktinis, -ė*;
- dūrinys: *vienanaktis, -ė*.

Veiksmažodžiai, sudaryti iš žodžio *naktis* (priesagų vediniai): *naktauti, naktinėti, naktėti, naktuiti, naktavoti*.

LKŽe nefiksuoti dariniai iš daiktavardžio *naktis*:

- daiktavardžiai: *dienanaktis, naktibaris, naktinbaris, naktigėlė, naktiraštis*;
- būdvardis – *naktožydis*.

Darybinių sinonimų eilės: *naktinis – naktiškas; naktininkas – naktinis; naktininkas, naktinykas – naktinis – naktigonis; naktibalda – naktabelda – naktibilda – naktibauža – nakto maušas – naktibraiška – naktivalka – nakta daužis – naktabraiža / nakto braiža / naktabraižis / naktibraiža – naktikovis / naktikovas / naktikova – naktipovas – naktikovas 3 – naktivoras – nakvlaumis – naktininkas – išnakta – naktinyčia; naktinis – naktinyčia; naktinė – pusnaktis –*

naktpietė / naktopietis / naktipietis; naktinė – naktigonė; panaktys – apynaktis; vidunaktė / vidonaktis / vidunaktis / vidnaktis – vidurnaktė / vidurnaktis – naktividis / naktovidas / naktovidis – įnaktis – pusnaktis / pusnaktė – pusiaunaktis / pusiaunaktės – išnaktos / išnaktis / išnaktė; naktirūbis – naktišvarkis – naktasiaustis; žibanaktis – naktižibis / naktižiba; naktuiti – naktauti; naktibaris – naktinbaris.

Darybinių variantų eilės:

- skiriasi jungiamuoju balsiu: *naktipuodis / naktpuodis;*
- skiriasi šaknies balsiu: *naktikolas / naktikulas;*
- kurie skiriasi jungiamuoju balsiu ir (ar) galūne: *naktižiedė / naktižiedis / naktažiedė / naktažiedis / naktižydė; naktpietė / naktopietis / naktipietis; vidunaktė / vidonaktis / vidunaktis / vidurnaktė / vidurnaktis / naktividis / naktovidas / naktovidis; naktabraiža / naktobraiža / naktabraižis / naktibraiža;*
 - skiriasi galūne: *pusnaktis / pusnaktė; 2 naktikovis / naktikovas / naktikova; 2 naktižibis / naktižiba; naktigulta / naktigultė / naktagultas; pusiaunaktis / pusiaunaktės; pirmanaktis / pirmanaktė; išnaktė / išnaktos / išnaktis; naktinyčia / naktinyčios*
 - skiriasi priešdėlio balsiu(dvibalsiu): *priešnaktis / pryšnaktis.*